ชุดวชิรญาณนิพนธ์

พุทธศาสนคติ

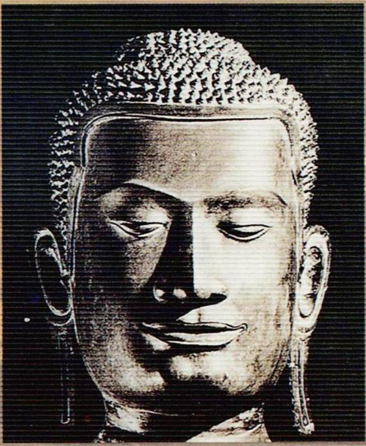

โดย สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

พุทธศาสนคติ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

พุทธศาสนคติ

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง.

พุทธศาสนคติ.-- พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

34 หน้า

1. ธรรมะ.

I. ชื่อเรื่อง.

294.315

ISBN 974-580-784-2

©สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๔๑ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ

โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

คำนำ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีนโยบายที่จะจัดพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนาเพื่อประชาชนทุกระดับชั้นสามารถอ่านศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาได้โดยง่าย อันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดสันติสุขแก่ชีวิตและสังคมทั้งจะเป็นการช่วยกันดำรงและส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพรสืบไปด้วย

มหามกุฏราชวิทยาลัยได้พิจารณาเห็นว่า พระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เหมาะสมเป็นอย่างยิ่งที่จะจัดพิมพ์เผยแพร่ตามนโยบายดังกล่าว เพราะเป็นบทพระนิพนธ์ที่ประกอบด้วยเนื้อหาสาระครบถ้วนบริบูรณ์ และอ่านเข้าใจง่ายสำหรับผู้อ่านทุกระดับ มหามกุฏราชวิทยาลัย จึงได้เลือกสรรมาจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นชุด เรียกว่า ชุดวชิรญาณนิพนธ์

เรื่อง **พุทธศาสนคติ** นี้เป็นบทพระนิพนธ์ของ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ พระองค์นั้นที่ทรงวิเคราะห์เรื่องคนนับแต่เกิดจนตายตลอดถึงภาวะหลังความตายอย่างละเอียดถี่ถ้วนในแง่มุมต่าง ๆ ตามแนวคำสอนของพระพุทธศาสนา นับเป็นพระนิพนธ์ที่มีคุณค่าทั้งในทางวิชาการ และในทางส่งเสริม

ความรู้ความเข้าใจในธรรมชั้นสูงของพระพุทธศาสนา สำหรับพุทธศาสนิกชนและผู้สนใจทั่วไป สมควรที่จะได้เผยแพร่ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น มหามกุฏราชวิทยาลัย จึงได้จัดพิมพ์ขึ้นเผยแพร่เพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาสืบไป.

(พระมหารัชมงคลดิลก)

ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย

มีนาคม ๒๕๔๑

สารบาญ

คนและกำเนิดของคน	๑
ทางรู้ของธาตุรู้	๓
วิถีแห่งความรู้และความยึดถือ	๔
ขั้นของความรู้อาศัยรูปกาย	๖
ต้นเดิมของความรู้	๑๐
รู้ในชั้น	๑๐
รู้ล่วงชั้น	๑๒
ธาตุรู้ที่บริสุทธิ์	๑๔
ตายเกิด ตายสูญ	๑๖
พระอรหันต์ไม่มีคติ	๑๙
สิ่งไม่สูญอันพ้นจากปัญจขันธ์	๒๑
ศาสดา ๓ จำพวก	๒๕
อนุปาทาน	๒๗
พุทธวาทะเรื่องเชื้อนำเกิด	๒๙
เราคนเดียวกัน	๓๐
ธรรมเป็นสภาพไม่สูญ	๓๓

พุทธสาสนคติ

คนและกำเนิดของคน

คนเกิดมาในโลก ท่านแสดงว่า ประกอบด้วยธาตุ ๖ ดังพระพุทธภาษิตในธาตุวิภังคสูตร[๑] ว่า **ฉธาตุโร...อยํ ปุริโส** บุรุษคือคนนี้มีธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาสธาตุ ธาตุอากาศ วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ดังนี้. ในธาตุเหล่านี้ ธาตุ ๕ ข้างต้น คือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ เป็นธาตุไม่มีความรู้ในตัว ส่วนวิญญาณธาตุ เป็นธาตุรู้, ธาตุทั้งสองส่วนนี้ประกอบกัน เข้าเป็น **ปุริส** หรือ **บุรุษ** คือคน.

กำเนิดของคน หรือของความประกอบกันของธาตุทั้ง ๒ ส่วนดังกล่าว มีแสดงไว้ในมหาตัณหาสังขยสูตร[๒] แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะความประชุมแห่งองค์ ๓ ครรภ์จึงก้าวลง

---

๑. ม. อุ. ๑๔/๔๓๔.

๒. ติณฺณํ โข ปน ภิกฺขเว สนฺนิปาตา คพฺภสฺสาวกฺกนฺติ โหติ มาตาปิตโร จ สนฺนิปติตา โหนฺติ มาตา จ อุตุนี โหติ คนฺธพฺโพ จ ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติ ฯเปฯ (ม. มู ๑๒/๔๘๗).

(หมายถึงสัตว์มาถือกำเนิด) คือมารดาบิดาสันนิบาต คือสมรสกัน ๑ มารดามีฤดู ๑ คนธรรพ์ (ท่านอธิบายว่า สัตว์ผู้เข้าถึงในครรภ์ คือสัตว์ผู้จะเกิด) ปรากฏขึ้น ๑ เพราะความประชุมแห่งองค์ ๓ เหล่านี้ ครรภ์จึงก้าวลง คือสัตว์ผู้เกิดในครรภ์มาถือกำเนิด ที่พูดกันว่าตั้งครรภ์, มารดาบริหารครรภ์ ๙ หรือ ๑๐ เดือน ก็คลอดเด็ก และโดยปกติ เลี้ยงด้วยโลหิต (น้ำนม) ของตน, คนเกิดมาด้วยประการฉะนี้.

คนผู้เกิดมาดังกล่าว จึงมีรูปกายอันประกอบขึ้นด้วยธาตุไม่มีความรู้ในตัวส่วน ๑ จิตต์ดังที่เรียกว่าวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้) ส่วน ๑ อาศัยกัน, มีคำแสดงลักษณะของจิตต์ว่า **คุหาสยํ** มีคูหาคือรูปกายเป็นที่อาศัย, เมื่อทั้ง ๒ ส่วนประกอบกันอยู่ คนก็มีชีวะหรือชีวิต, เมื่อทั้ง ๒ ส่วนพรากกัน คนก็สิ้นชีวะหรือชีวิต.

อนึ่ง ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๑] มีกล่าวขยายความออกไปอีก แปลว่า อาศัยธาตุ ๖ ครรภ์จึงก้าวลง (ตั้งครรภ์) เมื่อครรภ์ก้าวลง ก็เกิดนามรูป, เพราะนามรูปเป็นปัจจัยเกิดอายตนะ ๖, เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัยเกิดผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเกิดเวทนา, เราบัญญัติว่านี่ทุกข์ นี่เหตุเกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์แก่ผู้เสวยเวทนา.

---

๑. องฺ. ติก. ๒๐/๒๒๗.

พระบาลีทั้งหมดที่ยกมานี้ แสดงกำเนิดคน รวมความว่า อาศัยความประชุมแห่งองค์ ๓ กับทั้งธาตุ ๖ คนจึงถือกำเนิดเกิดมาได้ จนถึงมีนามรูป มีอายตนะ ผัสสะ เวทนา ดังคนโดยปกติทั่วไป และพระพุทธเจ้าย่อมทรงแสดงธรรมแก่คนผู้มีลักษณะสมบูรณ์ดังกล่าวนั้น.

ทางรู้ของธาตุรู้

จิตต์แม้จะเป็นธาตุรู้ ก็ไม่อาจรู้อะไรได้โดยลำพังจิตต์เอง ต้องอาศัยรู้ทางรูปกายที่เรียกว่าผัสสายตนะ แปลว่า ที่เกิดผัสสะ มี ๖ คือ จักขุ ตา, โสตะ หู, ฆานะ จมูก, ชิวหา ลิ้น, กายะ กาย, มนะ ใจ (มนะ เดิมเข้าใจว่าอยู่ที่หทัยคือรูปหัวใจ บัดนี้บางท่านเห็นว่าอยู่ที่มันสมอง), คือ อาศัยจักษุ รู้รูป, อาศัยโสตะ รู้เสียง, อาศัยฆานะ รู้กลิ่น, อาศัยชิวหา รู้รส, อาศัยกาย รู้โผฏฐัพพะ คือสิ่งที่กายถูกต้อง, อาศัยมนะ รู้ธรรม คือเรื่องต่าง ๆ มีเรื่องรูปเป็นต้น ที่ประสพมาแล้ว, รวมเป็น ๖ ดังพระบาลีว่า **ฉ ผสฺสายตโน** มีผัสสายตนะ ที่เกิดผัสสะ ๖, หรือเรียกว่าอายตนะภายใน ๖.

เรื่องที่รู้ทางผัสสายตนะ (ที่เกิดผัสสะ) ดังกล่าวข้างต้น คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรม เรียกว่ามโนปวิจาร แปลว่า ที่เที่ยวไปของใจ, หรือเรียกว่าอายตนะภายนอก ๖

เป็นที่ตั้งของโสมนัส (ความยินดี) ก็มี เป็นที่ตั้งของโทมนัส (ความยินร้าย) ก็มี เป็นที่ตั้งของอุเบกขา (ความมัธยัสถ์เป็นกลาง) ก็มี จึงรวมเป็น ๑๘ ดังพระบาลีว่า **อฏฺฐารสมโนปวิจาโร** มีมโนปวิจาร ที่เที่ยวไปของใจ ๑๘.

วิถีแห่งความรู้และความยึดถือ

วิถีแห่งความรู้ของธาตุรู้ ตามทางเหล่านี้ ท่านแสดงไว้โดยลำดับ คือ :-

๑. วิญญาณ ความรู้สึกทีแรก มีอธิบายในอรรถกถาอภิธรรมว่า

เมื่อรูปกระทบจักษุ ก็ล่วงเข้าไปถึงมนะ จึงเกิดจักขุวิญญาณ (ความรู้สึกเห็นรูปทางจักษุ).

เมื่อเสียงกระทบโสตะ ก็ล่วงเข้าไปถึงมนะ จึงเกิดโสตวิญญาณ (ความรู้สึกได้ยินเสียงทางโสตะ).

เมื่อกลิ่นกระทบฆานะ ก็ล่วงเข้าไปถึงมนะ จึงเกิดฆานวิญญาณ (ความรู้สึกได้สูดกลิ่นทางฆานะ).

เมื่อรสกระทบชิวหา ก็ล่วงเข้าไปถึงมนะ จึงเกิดชิวหาวิญญาณ (ความรู้สึกได้ลิ้มรสทางชิวหา).

เมื่อโผฏฐัพพะกระทบกาย ก็ล่วงเข้าไปถึงมนะ จึงเกิดกายวิญญาณ (ความรู้สึกถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย).

ความกระทบทั้ง ๕ ทางดังกล่าว ต้องเป็นความกระทบคู่ คือประสาทแต่ละประสาทกับมนะ จึงเกิดวิญญาณขึ้นตามประเภท, ท่านแสดงว่า เกิดขึ้นรวดเร็วเหมือนอย่างนกบินมาจับที่กิ่งต้นไม้ เงาของนกก็ทอดลงไปถึงแผ่นดินในขณะนั้น รูปเป็นต้นก็ฉันนั้น เมื่อกระทบจักษุเป็นต้น ก็ล่วงไปถึงมนะ ในทันใด จึงเกิดวิญญาณขึ้นตามประเภท.

ส่วนธรรม คือเรื่องของรูปเป็นต้น จนถึงเรื่องของธรรมนั้นเอง ที่เคยเห็นมาแล้วเป็นต้น มากระทบมนะได้โดยตรง เกิดมโนวิญญาณ (ความรู้สึกเรื่องทางมนะ).

ส่วนในพระสูตรแสดงโดยหลักว่า อาศัยจักษุและอาศัยรูป เกิดจักขุวิญญาณเป็นต้น ต่อจากนี้เกิดความรู้แรงขึ้นโดยลำดับ คือ :-

๒. สัมผัสสะหรือผัสสะ[๑] ความประจวบแห่งองค์ ๓ คือ

---

๑. ความรู้ขั้นผัสสะนี้แฝงอยู่และเข้าใจยาก เพราะมีปัญหาว่า เมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกันเป็นวิญญาณขึ้นแล้ว ทำไมจึงต้องมารวมกันเป็นผัสสะเข้าอีก จึงเกิดเป็นเวทนา ? ปัญหานี้เคยตอบกันว่า เพียงวิญญาณยังอ่อนต้องผสมกันเป็นผัสสะก่อน จึงมีกำลังแรงให้เกิดเวทนา. ได้มีผู้เทียบกับหลัก The 3-F (๓ เอฟ) ซึ่งเป็นคำเรียก H-bomb ดังนี้ : หลักระเบิดของวัตถุระเบิดชนิดนั้น ทีแรกมีอาการที่เรียกว่า fission คือระเบิดภายใน เทียบกับวิญญาณ, แล้วมีอาการ fusion คือผสมตัว เทียบกับผัสสะ, แล้วจึงมีอาการ fission คือระเบิดวินาศ เทียบกับเวทนา, ผลระเบิด ๓ ขั้นนี้เร็วมาก, วินาทีหนึ่งแบ่งเป็นล้านส่วน กินเวลาเพียงส่วนทั้งหลายของล้านส่วนนั้น. หลักปรากฏการณ์ของธาตุรู้ และของธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัวเทียบกันได้ดังนี้.

อายตนะภายใน ๑ อายตนะภายนอก ๑ วิญญาณ ๑, คำว่า ผัสสายตนะที่เกิดผัสสะ เรียกด้วยยกผัสสะนี้เป็นที่ตั้ง.

๓. เวทนา ความรู้เสวยสุข ทุกข์ หรือกลาง ๆ มิใช่ทุกข์มิใช่สุขตามสัมผัส.

๔. สัญญา ความรู้จำหมายตามเวทนา.

๕. สังขาร ความปรุงคิด หรืออภิสัญเจตนา ความคิดปรุง รวมทั้งวิตกวิจาร ความตรึกความตรอง เป็นต้น ตามสัญญา.

ทั้ง ๕ นี้ ยกสัมผัสซึ่งเป็นอาการผสมออกเสีย ก็เป็น ๔ คือ วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร เรียกรวมว่า นาม หรือ นามกาย คืออาการที่จิตต์น้อมไปรู้ รวมรูปกายเข้าด้วยก็เป็น ๕, เรียงวิญญาณไว้ท้าย ดังนี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เรียกว่าปัญจขันธ์ แปลว่า กองทั้ง ๕, ปัญจขันธ์นี้เป็นที่ยึดถือ ด้วยอุปาทาน (ความยึดถือ) ของคนว่า **เอตํ มม** นี่ของเรา, **เอโสหมสฺมิ** เราเป็นนี่, **เอโส เม อตฺตา** นี่เป็นตัวตนของเรา, จึงเรียกว่าอุปาทานขันธ์ แปลว่า ขันธ์เป็นที่ยึดถือแล.

ขั้นของความรู้อาศัยรูปกาย

อุปาทานขันธ์ (ขันธ์เป็นที่ยึดถือ) ทั้ง ๕ ดังกล่าวนั้น รูปขันธ์เป็นคูหาที่อาศัยของธาตุรู้หรือจิตต์ นามขันธ์เป็นอาการที่น้อมไปรู้ของธาตุรู้ และธาตุรู้นั้น เมื่อยังไม่มีอาการน้อมไปรู้

ท่านเรียกว่าตกภวังค์[๑] เมื่อรูปเป็นต้น มากระทบจักษุเป็นต้น ก็ออกจากภวังค์ น้อมไปรู้เรื่องที่มากระทบนั้น ๆ แล้วก็กลับตกภวังค์เป็นคราว ๆ เป็นดังนี้โดยปกติธรรมดาตั้งแต่เกิดจนตาย.

อาการที่น้อมไปรู้ ที่เรียกว่านามของธาตุรู้ ต้องอาศัยรูปกาย หรือรูปขันธ์ ฉะนั้น เมื่อรูปกายอ่อน ความรู้ก็อ่อน เมื่อรูปกายเจริญ ความรู้ก็เจริญขึ้นโดยลำดับ เปรียบเหมือนแสงไฟตะเกียง เมื่อจุดทีแรก แสงไฟก็อ่อน เมื่อจุดติดทั่ว แสงไฟก็แรงขึ้น, หรือเมื่อหรี่ไส้ แสงไฟก็อ่อน เมื่อไขไส้ขึ้น แสงก็แรงขึ้น. เมื่อกล่าวโดยสามัญ อาจแบ่งขั้นของความรู้ตามชั้นความเติบเจริญของรูปกายได้ดังนี้ :-

๑. ขั้นความรู้อ่อนที่สุด สมมติเรียกว่า พาลกพุทธิ (ความรู้เด็กอ่อน) ได้แก่ความรู้อย่างเด็กอ่อน, อาการของเด็กอ่อนแสดงให้ทราบว่า มีความรู้จักสุขทุกข์ของร่างกาย เช่นเมื่อได้บริโภค ได้หลับนอนและไม่ไข้เจ็บ เด็กก็แสดงอาการว่า

---

๑. ภวังคะ แปลว่า องค์แห่งภพ ท่านอธิบายว่าได้แก่ปกติจิตต์ เห็นแปลกันในภาษายุโรปว่า subconsciousness (จิตต์ใต้สำนึก) หรือ passive state of mind (ภาวะปกติแห่งจิตต์), คำนี้เป็นภาษาใช้ในอภิธรรม, ส่วนในพระสูตร พบคำที่แสดงภาวะปกติแห่งจิตต์ของผู้ปฏิบัติธรรมอย่างสูงว่า อุเบกขา ซึ่งมีลักษณะทั้งวางเฉยทั้งรู้ นักธรรมบางท่านเห็นว่าภาวะปกติแห่งจิตต์ของพระอรหันต์ คือวิชชาวิมุตติ ตามพระบาลีว่า วิชฺชาวิมุตฺติผลานิสํโส โข...ตถาคโต วิหรติ (สํ. มหา. ๑๙/๑๐๕) แปลว่า ตถาคตอยู่มีวิชชาวิมุตติเป็นผลานิสงส์แล.

สบาย เมื่อไข้เจ็บก็แสดงอาการว่าไม่สบาย, เมื่อหิวจะบริโภคก็ร้องจะบริโภค เมื่อปวดจะถ่าย ก็ถ่าย, อาการเหล่านี้แสดงว่ามีความรู้ชั้นเวทนาโดยมาก เริ่มมีความรู้ชั้นสัญญาบ้าง, แต่ความรู้ชั้นสังขาร (ปรุงคิด) นั้นน่าจะมีตรง ๆ ตามเวทนา หรือตามต้องการของร่างกาย ยังไม่รู้จักปรุงคิดยิ่งขึ้นไป จึงไม่มีมายาไม่มีการปกปิดซ่อนเร้น ไม่มีความคิดเทียบเคียงตบแต่งแก้ไข.

๒. ขั้นความรู้อย่างเด็ก สมมติเรียกว่า ทารกพุทธิ (ความรู้เด็ก), ในชั้นนี้ มีความรู้มากขึ้น แต่ก็เป็นความรู้อย่างเด็กรู้จักเล่นของเล่น รู้จักสงสัยทดลอง รู้จักอยากรู้อยากเห็น รู้จักเทียบเคียงตบแต่งแก้ไขบ้าง แต่ก็ยังน้อย, จึงยังแสดงอาการตรง ๆ เช่นคิดอย่างไร ก็พูดอย่างนั้น, บางทีคำพูดของเด็กเช่นนี้เป็นเครื่องเตือนผู้ใหญ่ก็มี เช่นมีเรื่องเล่าว่า บิดาพาเด็กผู้เป็นบุตรไปยิงนก นกถูกยิงตกลงมาแสดงอาการเจ็บปวดน่าสงสารเด็กก็ถามขึ้นว่า มันทำอะไรให้พ่อ (จึงยิงมัน), ฝ่ายบิดาได้ฟังก็ได้คิด จึงเลิกยิงสัตว์แต่นั้นมา.

๓. ขั้นความรู้อย่างหนุ่มสาว สมมติเรียกว่า ยุวพุทธิ (ความรู้หนุ่มสาว), ในขั้นนี้ ความรู้เปลี่ยนไปจากความรู้อย่างเด็กเป็นรู้จักรักสวยงาม รู้จักเทียบเคียง ตบแต่งแก้ไข รู้จักสร้างสรร เป็นความรู้ที่แล่นเร็ว เห็นแต่ในด้านวัฑฒนะ (เจริญ) โดยมาก.

๔. ขั้นความรู้อย่างผู้ใหญ่ สมมติเรียกว่า วุฑฒพุทธิ (ความรู้ผู้ใหญ่), ในขั้นนี้ ความรู้เปลี่ยนไปเป็นหนักแน่นแน่นอนยิ่งขึ้น เพราะได้ผ่านเหตุและผลต่าง ๆ มามากขึ้น จึงรู้จักเทียบเคียงยับยั้ง มองเห็นทั้งด้านวัฑฒนะ (เจริญ) ทั้งด้านหายนะ (เสื่อม) มากขึ้น บางทีมองเห็นทางหายนะมากกว่าทางวัฑฒนะ.

ขั้นความรู้เหล่านี้มีแก่บุคคลทุกคน แต่อาจมาเร็วหรือช้ากว่ากัน, เช่นบางคนมีอายุเป็นเด็กหรือเป็นหนุ่ม แต่มีความคิดความรู้อย่างผู้ใหญ่, บางคนมีอายุเป็นผู้ใหญ่ แต่มีความคิดความรู้อย่างเด็กหรืออย่างหนุ่มสาว, และอาจมีน้อยหรือมากกว่ากัน ตามพื้นปัญญาเฉพาะตน และตามการศึกษาอบรม, เปรียบเหมือนแสงไฟจะสว่างมากหรือน้อย ก็สุดแต่ชนิดของตะเกียง หรือสุดแต่ชนิดของหลอดไฟ. แต่เมื่อความรู้เลื่อนชั้นขึ้นไป ก็พ้น (วิมุตติ) จากความรู้เดิม เลื่อนขึ้นไปโดยลำดับ, เมื่อความรู้เลื่อนขึ้นไปแล้ว จะทำเหมือนอย่างเก่าย่อมไม่ได้ และจะทำให้ยิ่งขึ้นไปก็ไม่ได้, เช่นเด็กในวัยเล่น ไม่ยอมนอนเบาะวันยังค่ำเหมือนเด็กแดง, หนุ่มสาวไม่ประพฤติและเล่นอย่างเด็ก ๆ, ผู้ใหญ่ก็ไม่ทำอย่างหนุ่มสาว, ลักษณะที่รู้และพ้นจากขั้นต่ำเลื่อนขึ้นไปสู่ขั้นสูงโดยลำดับนี้ เป็นลักษณะของวิชชา (ความรู้) และวิมุตติ (ความหลุดพ้น) โดยสามัญทั่วไป.

ต้นเดิมของความรู้

ต้นเดิมของความรู้ขั้นต่าง ๆ ดังกล่าว คือ ธาตุรู้ ธาตุรู้นี้แม้อาศัยร่างกาย แต่ก็มิใช่ร่างกาย (จึงมิใช่มันสมอง แต่ก็อาศัยร่างกายรวมทั้งมันสมองด้วยสำหรับรู้), เปรียบเหมือนไฟฟ้าอาศัยหลอดไฟ, แต่ก็มิใช่หลอดไฟ และเพราะเป็นธาตุรู้จึงดำเนินไปเพื่อรู้อยู่เสมอ ดังจะสังเกตได้ ว่าคนอยากรู้อะไร ๆ ตั้งแต่พอรู้เดียงสา เมื่ออยากรู้ ก็ทำให้ใฝ่ศึกษาสำเหนียกเพื่อจะรู้. ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า **คนเกิดมาเพื่อศึกษาสำเหนียกให้รู้** เพราะคนมีธาตุรู้ที่ทำให้อยากรู้ ทำให้ใฝ่ศึกษาสำเหนียกเพื่อรู้นั่นเอง.

รู้ในชั้น

โดยปกติ ธาตุรู้ย่อมรู้ได้ตามชั้น เช่นรู้ตามชั้นดังกล่าวแล้ว, รู้เช่นนี้มีเท่าใด ก็เกี่ยวเกาะอยู่เท่านั้น เช่นเด็กรู้จักเล่นก็เกี่ยวอยู่ในการเล่น, แม้ความรู้ของผู้ใหญ่โดยปกติก็เป็นเช่นนี้, ต่างแต่รู้มากออกไป เกี่ยวเกาะมากออกไป, สิ่งที่เกี่ยวเกาะนั้นตั้งต้นแต่กายตน ตลอดถึงกายผู้อื่น และสิ่งอื่น ๆ นอกกาย (ขันธ์ ๕ เป็นอุปาทานขันธ์ขึ้นก็ด้วยเหตุนี้) จึงมีทุกข์ร้อนมากขึ้นตามส่วน. นี่เป็นความรู้ของสามัญชนทั่วไป เป็นความรู้ในชั้นไม่เป็นเหตุให้ล่วงชั้น เว้นไว้แต่จะรู้สูงขึ้นไป, และเพราะรู้อย่าง

นี้จึงมียินดียินร้ายมีเพลินมีติด, ดังที่ท่านแสดงไว้ในมหาตัณหาสังขยสูตรตอน ๑ มีใจความว่า เด็กโตขึ้นย่อมเล่นด้วยเครื่องเล่นของเด็กชนิดต่าง ๆ, โตขึ้นอีก ก็เปลี่ยนไปยินดีบำรุงบำเรอด้วยกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา รักใคร่พอใจ, เห็นรูปด้วยตา ได้ยินเสียงด้วยหู ได้ดมกลิ่นด้วยจมูก ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ได้รู้เรื่องทั้งหลายด้วยใจแล้ว ย่อมยินดีในส่วนที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในส่วนที่ไม่น่ารัก, ไม่ตั้งสติในกาย มีใจอ่อนไหว ย่อมไม่รู้ทั่วถึงวิมุตติซึ่งเป็นที่ดับของอกุศลบาปธรรมโดยไม่เหลือตามเป็นจริง, จึงถึงความยินดียินร้าย เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม เป็นกลาง ๆ มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ย่อมยินดีเพลิดเพลิน (นันทิ) ยึดถือ (อุปาทาน) เวทนานั้น เห็นเหตุให้เกิดภพชาติสืบไปถึงชรา มรณะและทุกข์ต่าง ๆ มีโสกะเป็นต้น เกิดเป็นทุกขสมุทัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ฉะนี้. ผลเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะรู้ทางอายตนะซึ่งเป็นรู้ในชั้นตามธรรมดาสามัญ ซึ่งทุกคนมีอยู่, ถ้าไม่รู้ก็ไม่เกิดผลดังกล่าว เช่นเมื่อมีผู้พูดสรรเสริญหรือนินทา ถ้าไม่ได้ยินไม่รู้ ก็ไม่เกิดยินดียินร้าย, แต่ถ้าได้ยินได้รู้ ก็เกิดยินดียินร้ายเป็นต้น, จึงมีความเกี่ยวเกาะอยู่ในรู้หรือตามที่รู้นั้นเอง ไม่ล่วงชั้นของความรู้นั้นขึ้นไปได้.

รู้ล่วงชั้น

ทางพระพุทธศาสนามุ่งให้รู้ล่วงชั้นขึ้นไป เพราะเมื่อรู้ล่วงชั้นขึ้นไป ก็ล่วงทุกข์เป็นขั้น ๆ ดังความรู้ที่เกิดขึ้นอาศัยร่างกายดังกล่าว เป็นความรู้ล่วงชั้นขึ้นไปโดยลำดับ เช่นเด็กโตก็รู้ล่วงชั้นเด็กเล็กขึ้นไปเป็นต้น, แต่ความรู้ที่ล่วงชั้นขึ้นไปเองเป็นไปโดยปกติธรรมดา, คนมีธาตุรู้อาจจะศึกษาให้รู้ล่วงชั้นยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้ด้วยปัญญา เป็นเครื่องกำหนดรู้ความรู้นั้นหรือกำหนดรู้ในสิ่งที่รู้นั้นเอง, เช่นได้เห็นรูป ได้ยินเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะ ได้รู้เรื่องทั้งหลาย ก็กำหนดในรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะนั้น ๆ, หรือเมื่อยกขันธ์ ๕ ขึ้นกล่าว ก็กำหนดอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, กำหนดให้รู้จักลักษณะ หน้าตาของสิ่งที่รู้นั้น, จะยกเพียงข้อใดข้อหนึ่งขึ้นกำหนดก็ได้, ดังเช่นในธาตุวิภังคสูตร ท่านสอนให้กำหนดธาตุคือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ตามประเภท ตามลักษณะของธาตุนั้น ๆ ทั้งภายใน คือที่ประกอบกันเข้าเป็นรูปกายนี้ ทั้งภายนอก คือที่มีอยู่ในโลกธาตุ, ธาตุภายในแบ่งมาจากธาตุภายนอก แล้วก็กลับคืนไปเป็นธาตุภายนอก ถ่ายเทกันไปมา, ต่อจากนี้ก็กำหนดพิจารณาให้เห็นลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา และเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตนของสิ่งเหล่านั้น จนเห็นตามเป็นจริง, เมื่อเห็นตามเป็นจริง

ก็ย่อมละความยินดียินร้าย, รู้ทั่วถึงวิมุตติ ซึ่งเป็นที่ดับของอกุศลบาปธรรมโดยไม่เหลือ, เมื่อเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่ยินดีเพลิดเพลินยึดถือ เป็นเหตุให้ดับทุกข์ต่าง ๆ ได้ตามชั้นของความรู้, เมื่อละได้ดังนี้ ก็กำหนดรู้ความละนั้นให้รู้จักตามเป็นจริง, จะกำหนดรู้ดังกล่าวได้ ก็ด้วยปัญญา ที่ทุกคนอาจศึกษาอบรมให้เกิดขึ้นได้ด้วยความไม่ประมาท, เพราะฉะนั้นในธาตุวิภังคสูตรท่านจึงสอนว่า **ปญฺญํ นปฺปมชฺเชยฺย** ไม่ควรประมาทปัญญา, เพราะเมื่อไม่ประมาท อบรมปัญญาให้เกิดขึ้นในความรู้หรือสิ่งที่รู้ทางอายตนะนั้นแหละ ย่อมได้ปัญญารู้ทั่วถึงสัจจะคือความจริง, เมื่อประสพความจริงก็ควรรักษาความจริงนั้นไว้, ท่านจึงสอนต่อไปว่า **สจฺจมนุรกฺเขยฺย** ควรตามรักษาสัจจะ, และเมื่อรู้ความจริงด้วยปัญญา ย่อมเป็นเหตุให้ละหรือสละความเกี่ยวเกาะเป็นต้น อันรวมเรียกว่า อุปธิ ที่มีเมื่อยังไม่รู้ความจริงดังกล่าว, การสละนั้นควรเพิ่มพูนให้มากขึ้นเสมอท่านจึงสอนว่า **จาคมนุพฺรูเหยฺย** ควรเพิ่มพูนความสละ, เมื่อสละได้เท่าใด ก็ย่อมได้สันติคือความสงบเท่านั้น, สันตินั้นควรศึกษาสำเหนียก ท่านจึงสอนต่อไปว่า **สนฺติเมว โสสิกฺเขยฺย** ควรศึกษาสันติดังนี้. ธรรม ๔ ข้อ คือ ปัญญา สัจจะ จาคะ อุปสมะ หรือสันติดังกล่าว เป็นอธิฏฐานธรรม คือธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ เพราะทำให้กำหนดรู้ความรู้หรือสิ่งที่รู้ (ญาตปริญญา)

แล้วพิจารณาจนรู้ตามเป็นจริง (ตีรณปริญญา) แล้วสละหรือละความเกี่ยวเกาะได้ (ปหานปริญญา) เป็นเหตุให้รู้ล่วงชั้นขึ้นไป เมื่อรู้ล่วงชั้นขึ้นไป ก็ล่วงทุกข์ขึ้นไปได้โดยลำดับ จนสิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง, ความรู้ล่วงชั้นดังกล่าว จัดเป็นวิชชา ความล่วงชั้นขึ้นไปด้วยความรู้นั้น จัดเป็นวิมุตติตามชั้นแล.

ธาตุรู้ที่บริสุทธิ์

บุรุษ คือคน เมื่อยังประมาทปัญญา ไม่ใช้ปัญญากำหนดรู้ความรู้ หรือสิ่งที่รู้ตามเป็นจริง ธาตุรู้ย่อมไม่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว, ต่อเมื่อไม่ประมาทปัญญา อบรมปัญญาให้เกิดขึ้นและใช้ปัญญากำหนดให้รู้ตามเป็นจริงดังกล่าว ธาตุรู้ย่อมบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว, สมดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแสดงไว้ในธาตุวิภังคสูตรโดยใจความว่า เมื่อคนพิจารณาเห็นธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนี่ นี่ไม่เป็นอัตตาตัวตนของเรา ดังนี้แล้ว จิตต์ย่อมหน่าย ย่อมสิ้นยินดีติดใจในธาตุเหล่านั้น, เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเหลือแต่ธาตุรู้ที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว คนย่อมรู้อะไร ๆ ด้วยธาตุรู้นั้น เมื่อน้อมออกมารู้เป็นวิญญาณ ผัสสะ เวทนา เป็นต้น ดังกล่าวข้างต้น, เมื่อเสวยเวทนาอย่างใด เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม ย่อมรู้ทั่วถึงว่า เราเสวยเวทนาอย่างนั้น

และย่อมรู้ทั่วถึงว่า เวทนาอาศัยผัสสะเกิดขึ้น, เพราะผัสสะดับ เวทนาก็ดับก็สงบ, เหมือนอย่างไม้สองอันครูดสีกันย่อมเกิดไฟ, เพราะไม้สองอันพรากกัน ไฟย่อมไม่เกิดย่อมดับฉะนั้น, เมื่อรู้ทั่วถึงฉะนี้ ก็เหลือแต่อุเบกขา (ความวางเฉยเป็นกลาง) อันบริสุทธ์ผุดผ่องสะอาดอ่อนควรแก่การงาน เหมือนอย่างทองคำในเบ้าที่หลอมได้ที่ดีแล้ว เป็นของสิ้นโทษ อ่อนควรแก่การงานและผุดผ่อง ควรเพื่อจะทำทองรูปพรรณอย่างใดอย่างหนึ่งได้ตามประสงค์ ผู้นั้นย่อมรู้ทั่วถึงว่า ถ้าจะน้อมอุเบกขาที่บริสุทธ์สะอาดเช่นนี้ไปสู่อรูปสมาบัติ อบรมจิตต์ในอรูปสมาบัตินั้น อุเบกขานี้ อาศัยยึดมั่นอยู่ในอรูปสมาบัตินั้น ก็พึงตั้งอยู่ได้ตลอดกาลยืดยาวนาน, แต่ว่าข้อนี้ก็ยังเป็นสังขตะ[๑] ผู้นั้นจึงไม่ปรุงแต่งเพื่อภพ[๒] หรือเพื่อวิภพ[๓] ไม่ยึดมั่นอะไรๆในโลก, เมื่อไม่ยึดมั่นก็ไม่สะดุ้งกระเสือกกระสน ย่อมดับ[๔] เฉพาะตน.

อนึ่ง ในพระสูตรนี้ท่านแสดงลักษณะของผู้ดับเฉพาะตนโดยความว่า ผู้นั้นเมื่อเสวยเวทนาเป็นที่สุดชีวิต ย่อมรู้ทั่วถึงว่าเสวยเวทนาเช่นนั้น และย่อมรู้ทั่วถึงว่า เมื่อชีวิตสิ้นไปเพราะกายแตกทำลาย เวทนาทั้งปวงจักเย็นสนิธ คือดับในปัจจุบันนี้นี่แล เหมือนอย่างประทีปน้ำมันที่อาศัยน้ำมันและไส้ไหม้สว่างขึ้น

---

๑. ธรรมที่ปัจจัยปรุงซึ่งมีเกิดดับและแปรปรวนเป็นธรรมดา.

๒. ความเป็น. ๓. ความไม่เป็น. ๔. ปรินิพพาน.

เมื่อน้ำมันและไส้สิ้นไป และไม่เพิ่มเติมเข้าใหม่ ดวงไฟนั้นก็ย่อมดับไปฉะนั้น. ต่อจากนี้ท่านแสดงธรรม ๔ ข้อนั้น โดยอรรถอันประเสริฐอย่างยิ่งว่า ปัญญาคือความหยั่งรู้ในความสิ้นทุกข์ทั้งปวง สัจจะคือนิพพาน จาคะคือความสละอุปธิทั้งปวง อุปสมะคือความสงบระงับ ราคะ โทสะ โมหะ, ผู้ตั้งอยู่ในธรรมเหล่านี้ ย่อมไม่มีมานะ คือความสำคัญหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผู้รู้ที่เรียกว่าผู้สงบแล้วแล.

ตายเกิดตายสูญ

ตามนัยปฏิจจสมุปบาท เมื่อมีอวิชชา ก็มีสังขารมีวิญญาณเป็นต้นไป จนถึงมีตัณหา มีอุปาทาน มีภพ มีชาติ, เมื่อมีภพ มีชาติ ก็มีชรา มีมรณะและโสกะ เป็นต้น เป็นเหตุปัจจัยของกันและกันไปโดยลำดับ, เพราะฉะนั้น ปัญหาว่าคนเกิดอีก หรือสูญไม่เกิดอีก จึงมีคำตอบตามหลักปฏิจจสมุปบาทว่า เมื่อมีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ก็มีภพมีชาติ คือเกิดอีก เมื่อไม่มีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ก็ไม่มีภพ ไม่มีชาติ คือไม่เกิดอีก.

ถ้ามีปัญหาต่อไปว่า ถ้าไม่เกิดอีก เพราะไม่มีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน (คือพระอรหันต์) ย่อมสูญหรือ ? ปัญหานี้ตอบได้ด้วยภาษิตของพระสารีบุตรเถระ ที่กล่าวแก่พระยมกะ[๑]

---

๑. สํ. ขนฺธ. ๑๗/๑๓๓.

เก็บความแสดงโดยย่อว่า พระยมกะเกิดทิฏฐิขึ้นว่า พระอรหันตขีณาสพตายสูญ คือเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายทำลายย่อมขาดสูญไป, ภิกษุทั้งหลายจึงขอให้ท่านพระสารีบุตรไปเปลื้องทิฏฐินั้น ท่านพระสารีบุตรจึงเข้าไปหาพระยมกะ กล่าวถามและได้รับตอบว่ามีความเห็นเช่นนั้นแล้ว จึงกล่าวถาม และพระยมกะได้กล่าวตอบดังต่อไปนี้ :-

สา. ท่านเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นพระตถาคต[๑] หรือ ?

ย. ไม่เห็นดังนั้น.

สา. ท่านเห็นว่าพระตถาคต (มี) ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณหรือ ?

ย. ไม่เห็นดังนั้น.

สา. ท่านเห็นว่าพระตถาคต นอกจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณหรือ ?

ย. ไม่เห็นดังนั้น.

(ข้างต้นนี้ ถามและตอบทีละขันธ์, ต่อไปนี้ถามและตอบรวม)

สา. ท่านเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นพระตถาคตหรือ ?

---

๑. ในที่นี้หมายถึงพระอรหันต์.

ย. ไม่เห็นดังนั้น.

สา. ท่านเห็นว่าพระตถาคตไม่มีรูป ไม่มีเวทนา ไม่มีสัญญา ไม่มีสังขาร ไม่มีวิญญาณหรือ ?

ย. ไม่เห็นดังนั้น.

สา. เมื่อท่านไม่ได้พระตถาคตโดยจริงแท้ในทิฏฐธรรม[๑], ท่านควรจะกล่าวหรือว่าพระอรหันต์ตายสูญ ?

ย. เมื่อก่อนยังไม่รู้ จึงมีทิฏฐิเช่นนั้น ? ก็แต่ฟังธรรมของท่านพระสารีบุตร ละทิฏฐิเสียได้แล้ว และเข้าใจในธรรมแล้ว.

สา. ถ้าถูกถามว่าพระอรหันต์ตายแล้วเป็นอย่างไร จะพึงตอบว่าอย่างไร ?

ย. พึงตอบอย่างนี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็ดับ ถึงความไม่ตั้งอยู่, ถ้าถูกถามก็พึงพยากรณ์อย่างนี้.

ตามภาษิตของพระสารีบุตรนี้แสดงว่า พระอรหันต์ไม่ใช่ปัญจขันธ์ เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรกล่าวว่า พระอรหันต์ตายสูญ, เพราะที่เรียกว่าตายนั้น หมายถึงปัญจขันธ์เท่านั้น, ดังคำที่กล่าวอธิบายมรณะว่า **ขนฺธานํ เภโท** ความแตกแห่งขันธ์ทั้งหลาย,

---

๑. ปัจจุบัน.

หรือดังคำที่เรียกในพระสูตรทั้งหลายโดยมากว่า **กายสฺส เภทา** เพราะกายแตกทำลาย, และคำที่เรียกว่าพระอรหันต์ ขีณาสวะ หรือพระตถาคตก็เป็นคำบัญญัติอาศัยปัญจขันธ์ ท่านจึงแสดงโดยความว่า พระอรหันต์ไม่ใช่ปัญจขันธ์ แต่ก็ไม่นอกไปจากปัญจขันธ์.[๑] และพระอรหันต์ (ผู้ยังมีชีวิต) ก็ยังมีปัญจขันธ์, ฉะนั้น เมื่อปัญจขันธ์แตกทำลายแล้ว พระอรหันต์ก็สิ้นบัญญัติว่าอะไรสืบไป.

พระอรหันต์ไม่มีคติ

พระอรหันต์ไม่มีคติทั้งทางสูญ ทั้งทางเกิด ทั้งทางอื่นที่เกี่ยวข้องกับทางทั้ง ๒ นั้น ดังในอัคคิวัจฉโคตตสูตร[๒] แสดงว่าพราหมณ์ชื่ออัคคิวัจฉโคตร กราบทูลถามถึงภิกษุผู้มีจิตวิมุตติว่าเป็นอย่างไร คือ :-

๑. เกิด
๒. ไม่เกิด
๓. ทั้งเกิด ทั้งไม่เกิด
๔. ไม่ใช่ทั้งเกิด ไม่ใช่ทั้งไม่เกิด.

---

๑. น่าจะเทียบได้กับภาพถ่าย คือตัวภาพไม่ใช่กระดาษ (ที่บันทึกภาพนั้น) แต่ก็ไม่นอกไปจากกระดาษ, หรือเทียบกับถ้วยลายคราม คือลายครามไม่ใช่กระเบื้องถ้วย แต่ก็ไม่นอกไปจากกระเบื้องถ้วย.

๒. ม. ม. ๑๓/๒๔๕.

พระศาสดาไม่ตรัสพยากรณ์ทุกข้อ, เมื่อพราหมณ์มีความงุนงงไม่เข้าใจ จึงตรัสอุปมาว่าเหมือนไฟสว่างอยู่เบื้องหน้า ก็พึงรู้ว่าไฟสว่าง และไฟสว่างเพราะมีเชื้อ, แต่ถ้าไฟนี้ดับแล้ว ก็พึงรู้ว่าไฟดับ และดับเพราะสิ้นเชื้อและไม่เพิ่มเชื้ออื่นเข้าอีก แต่ไม่รู้ว่าไฟดับแล้วไปทิศทางไหนฉันใด, ตถาคต[๑] ก็ฉันนั้น, เมื่อจะบัญญัติ[๒] ก็พึงบัญญัติได้ด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณใด ๆ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น ๆ ตถาคตละเสียแล้ว ไม่มีเกิดขึ้นต่อไป, ตถาคตวิมุตติหลุดพ้นแล้วจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น ๆ จึงไม่มีวาทะจะพึงพูดถึงได้ว่าเกิดไม่เกิดเป็นต้น.

พระพุทธภาษิตนี้แสดงว่า บัญญัติภาษาหรือวาทะทั้งหมดมีที่ปัญจขันธ์ พ้นจากปัญจขันธ์ก็พ้นบัญญัติ, ไม่มีปัญจขันธ์ก็ไม่มีบัญญัติ, เมื่อเป็นเช่นนี้ จะบัญญัติว่า เกิด ไม่เกิด ก็ต้องหมายว่าปัญจขันธ์เกิด ไม่เกิด, จะบัญญัติว่าไม่ใช่ทั้ง ๒ ก็ต้องหมายถึงปัญจขันธ์อีกนั่นแหละ ว่าไม่ใช่เป็นเช่นนั้น, บัญญัติเหล่านี้จึงยังอาศัยเกี่ยวเกาะอยู่กับปัญจขันธ์ แสดงคติของปัญจขันธ์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งสิ้น.

พระพุทธภาษิตนี้แสดงว่า พระตถาคตทั้งปวง เมื่อดับ

---

๑. หมายถึงพระอรหันต์ทั่วไป ทั้งพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งพระอรหันตสาวก.
๒. ตั้งภาษาพูดหมายรู้กัน.

ขันธ์ปรินิพพานแล้ว ก็หมดบัญญัติ หมดถ้อยคำพูดถึง หมดเรื่องพูดถึงว่า เป็นอะไร เป็นอย่างไร ต่อไปทั้งสิ้น, เหมือนอย่างไฟสิ้นเชื้อดับไป แต่ก็ไม่สูญ ทั้งไม่ปรากฏ, เพราะพระตถาคตลึกซึ้ง[๑] ไม่พึงประมาณ[๒]ได้ หยั่งถึงยาก.[๓] ลัทธิที่แสดงคติภายหลังปรินิพพานแล้ว จึงค้านกับพระพุทธภาษิตดังกล่าว, และถ้าแสดงคติที่ยั่งยืนนิรันดร ก็เข้าสัสสตทิฏฐิ.

น่าเป็นเพราะเหตุนี้ พระพุทธภาษิตบางแห่งที่แสดงภูมิธรรมในชั้นนี้ จึงแสดงในด้านปฏิเสธ เช่น พระพุทธภาษิตแปลว่า ภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่, ในอายตนะไรเล่าไม่ใช่ดิน ไม่ใช่น้ำ ไม่ใช่ไฟ ไม่ใช่ลม[๔] ฯลฯ

สิ่งที่ไม่สูญอันพ้นจากปัญจขันธ์

คำสำหรับเรียกสิ่งที่ไม่สูญอันพ้นจากปัญจขันธ์ โดยปุคคลาธิษฐาน (ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง) คือ ตถาคต หมายถึงพระอรหันต์ทั่วไป, โดยธรรมาธิษฐาน (ยกธรรมเป็นที่ตั้ง) คือ วิสังขาร, นิพพาน หรืออสังขตธรรม (ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุง), อมตธรรม (ธรรมที่ไม่ตาย) หรือคำว่า อายตนะ (ที่ต่อ) ในพระบาลีที่ยกมาข้างต้น.

---

๑. คมฺภีโร. ๒. อปฺปเมยฺโย. ๓. ทุปฺปริโยคาโฬฺห. ๔. อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตนํ, ยตฺถ เนว ปจวี น อาโป น เตโช น วาโย ฯ เป ฯ (ขุ. อุ. ๒๕/๒๐๖)

คำที่หมายถึงหรือนำให้เข้าใจไปในทางสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) และอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ) ท่านเว้นไม่ใช้ เช่น :-

๑. **วิญญาณ** มนะ[๑] เป็นคำเก่า ที่มักเข้าใจกันว่า เป็นสภาพที่ยั่งยืน อาศัยอยู่ในร่างสัตว์บุคคล เมื่อสัตว์บุคคลตาย วิญญาณหรือมนะก็ออกไปสู่ร่างใหม่, แต่ในพระพุทธศาสนาอธิบายว่า วิญญาณคือกิริยาที่รู้สึกเห็นรูปเป็นต้น คือวิญญาณขันธ์ ในขันธ์ ๕, มนะ คืออายตนะภายในข้อที่ ๖, ทั้งวิญญาณทั้งมนะตกอยู่ในไตรลักษณ์[๒] ในมหาตัณหาสังขยสูตรตอนต้น[๓] แสดงว่าภิกษุรูปหนึ่งเกิดมีทิฏฐิว่า วิญญาณนี้มิใช่อื่น ท่องเที่ยวไป, พระศาสดาทรงทราบ ตรัสเรียกมาทรงอธิบายดังกล่าวแล้ว ทรงชักเข้าปฏิจจสมุปบาท (ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น), แม้ธาตุรู้ (มาจากคำว่า วิญญาณธาตุ ในธาตุวิภังคสูตร) ซึ่งมีความหมายพิเศษกว่าวิญญาณขันธ์ ท่านก็ใช้แต่ในความตอนต้น, ท่านเปลี่ยนคำใช้โดยลำดับดังนี้ :-

(๑) *วิญญาณ* (ธาตุรู้) บริสุทธ์ เพราะรู้ธาตุ ๕.

(๒) *อุเบกขา* บริสุทธ์ เพราะรู้เวทนาด้วยธาตุรู้นั้น.

---

๑. มักเรียกตามบทที่ประกอบด้วยวิภัตติแล้วว่า มโน เรียกตามบทสํสกฤตว่า มนัส.

๒. ไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นอนัตตา.

๓. ม. มู. ๑๒/๔๗๖.

(๓) *ปรินิพพาน* (ดับกิเลสหมด) เพราะไม่ปรุงแต่ง ด้วยอุเบกขานั้น ไม่ยึดมั่นอะไรในโลก

๒. จิตต์ คำนี้ใช้สูงกว่าวิญญาณ เช่นในอนัตตลักขณสูตร แสดงวิญญาณว่าเป็นอนัตตา, ในตอนท้ายแสดงว่า จิตต์ของพระปัญจวัคคีย์ วิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย. ในที่อื่นแสดงว่า **วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ** จิตต์ถึงวิสังขาร (นิพพาน), และในที่กล่าวถึงการอบรมภายใน ก็แสดงว่าอบรมจิตต์ ชำระจิตต์ เช่น **สจิตฺตปริโยทปนํ** ชำระจิตต์ของตนให้ผ่องแผ้ว, แต่ไม่มีแสดงว่าจิตต์เป็นสภาพเที่ยงยั่งยืนในทางสัสสตทิฏฐิ. ยิ่งกว่านั้น ในกายจิตตสูตร[๑] ตรัสสอนมิให้เห็นว่าจิตต์เป็นอัตตา, อธิบายว่า จิตต์เกิด ๆ[๒] ดับ ๆ[๓] อยู่เสมอ เหมือนวานรเที่ยวไปบนต้นไม้จับปล่อย ๆ กิ่งไม้อยู่เสมอ, ท่านไม่อธิบายว่า จิตต์เป็นสภาพสัสสตะ (ยั่งยืน) โดยปริยายไร ๆ เลย

๓. อัตตา โดยสมมติมรรค (ทางสมมติ) หรือ โดยสามัญโวหาร พระพุทธศาสนาแสดงอัตตา (ตัวตน) เป็นผู้ทำและเป็นผู้รับผล ดังเช่นว่า ทำบาปด้วยตน เศร้าหมองด้วยตน ไม่ทำบาปด้วยตน หมดจดด้วยตน.[๔]

---

๑. สํ. นิ. ๑๖/๑๑๔. ๒. จับอารมณ์ ๓. ปล่อยอารมณ์.

๔. อตฺตนา ว กตํ ปาปํ อตฺตนา สงฺกิลิสฺสติ
อตฺตนา อกตํ ปาปํ อตฺตนา ว วิสุชฺฌติ.
(ขุ. ธมฺม. ๒๕/๓๗).

โดยทางสมมตินี้ ท่านใช้คำว่า สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาในการแสดงธรรม, เพราะถ้าไม่ใช้ ก็แสดงธรรมให้เข้าใจกันไม่ได้ แต่ท่านก็แสดงว่าเป็นเพียงสมมติเท่านั้น ดังคาถาแปลว่าเพราะประกอบส่วนรถต่าง ๆ เข้า เสียงว่ารถก็มีฉันใด เมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ สมมติว่าสัตว์ก็มีฉันนั้น.[๑]

โดยวิมุตติมรรค (ทางวิมุตติ) ซึ่งมุ่งให้หลุดพ้นจากความยึดถือโดยประการทั้งปวง พระพุทธศาสนาแสดงอนัตตา ทั้งโดยปริยาย คือชี้สิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าเป็นอนัตตา ทั้งโดยนิปปริยาย (สิ้นเชิง) เช่น **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา, บางแห่งปฏิเสธอัตตาตรง ๆ เช่น **อตฺตา หิ อตฺตโน นตฺถิ** ตนไม่มีแก่ตน. คำว่า อนัตตา นี้ แปลกันว่ามิใช่ตน มิได้แปลกันว่าไม่มีตน เพราะในการแสดงอนัตตา ท่านยกสิ่งที่เป็นอนัตตาขึ้นแสดงด้วยเสมอ เช่น ขันธ์ อายตนะ ธาตุนั้น ๆ เป็นอนัตตา, แต่ตามความหมาย เมื่อยกสิ่งใดขึ้นแสดงว่าเป็นอนัตตา ก็หมายความว่าไม่มีอัตตาอยู่ในสิ่งนั้น ดังเช่นอธิบายในความไม่มีแห่งสักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่ากายตน) ว่าไม่ตามเห็นขันธ์โดยเป็นตน ไม่เห็นว่าตนมีขันธ์ ไม่เห็นขันธ์ในตน หรือตนในขันธ์.

---

๑. ยถา หิ องฺคสมฺภารา โหติ สทฺโท รโถ อิติ
เอวํ สนฺเตสุ ขนฺเธสุ โหติ สตฺโตติ สมฺมติ.
(สํ. ส. ๑๕/๑๙๘).

แต่ก็ยังมีปัญหาว่าพ้นจากขันธ์ จะพึงมีอัตตาหรือไม่ ?

ปัญหานี้ พึงตอบอนุโลมตามที่กล่าวมาแล้วว่า พ้นจากขันธ์ ก็พ้นจากสมมติบัญญัติ ผู้พ้นที่เรียกว่าพระตถาคตหรือพระอรหันต์ย่อมไม่สูญ แต่ไม่มีสมมติบัญญัติจะเรียกว่าอะไร เหมือนอย่างไฟสิ้นเชื้อดับไปฉะนั้น, สิ่งที่ไม่สูญจึงมีอยู่ แต่ไม่มีสมมติบัญญัติจะเรียก, ถ้ามีสมมติบัญญัติเรียกสิ่งไม่สูญว่าเป็นอัตตาหรือเป็นอะไร ก็เข้าสัสสตทิฏฐิ เพราะเท่ากับรับว่ามีอัตตาที่ไม่สูญ, ถ้าปฏิเสธว่าไม่มีอะไรเลย คือสูญ ก็เข้าอุจเฉททิฏฐิและผิดความจริง เพราะสิ่งที่มี ก็ต้องมี สิ่งที่ไม่สูญ ก็ต้องไม่สูญเป็นธรรมดา, แต่เพราะพ้นจากขันธ์ จึงพ้นจากสมมติบัญญัติซึ่งอาศัยขันธ์ทุกอย่าง, ส่วนผู้ยังไม่พ้นย่อมมีสมมติบัญญัติอาศัยขันธ์ครบทุกอย่าง มิใช่เฉพาะแต่อัตตาอย่างเดียว, และสำหรับผู้พ้นแล้ว จะสมมติบัญญัติเรียกท่านว่าอย่างไร ก็แล้วแต่จะแสดงไปตามนานามติ แต่ก็มักยืมสมมติบัญญัติเก่ามาเรียกเพื่อพูดกัน (ข้อสำคัญ อย่าเข้าใจสมมติบัญญัติเก่าว่าเป็นตัวจริง).

ศาสดา ๓ จำพวก

ในปุคคลบัญญัติ[๑] แสดงว่า ศาสดา (ผู้สอน) มี ๓ จำพวก คือ :-

---

๑. อภิ. ปุคฺ. ๓๖/๑๘๐.

๑. **ศาสดาผู้สัสสตวาทะ** (มีวาทะว่าเที่ยง) ได้แก่ศาสดาผู้บัญญัติว่ามีอัตตาจริงแท้ทั้งภพนี้ภพหน้า.

๒. **ศาสดาผู้อุจเฉทวาทะ** (มีวาทะว่าขาดสูญ) ได้แก่ศาสดาผู้บัญญัติว่ามีอัตตาจริงแท้เฉพาะในภพนี้ แต่ไม่มีอัตตาจริงแท้ในภพหน้า.

๓. **ศาสดาผู้สัมมาสัมพุทธะ** (ผู้ตรัสรู้เองชอบ) ได้แก่ศาสดาผู้ไม่บัญญัติเช่นนั้นทั้ง ๒ อย่าง.

ฉะนั้น ในพระพุทธศาสนา จึงไม่แสดงวาทะทั้ง ๒ นั้น, และถ้ามีปัญหาที่จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจเขวไปในวาทะทั้ง ๒ นั้น ซึ่งขัดกับหลักพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดาก็ไม่ตรัสพยากรณ์, ดังในสังยุตตนิกาย[๑] แสดงว่าปริพพาชกชื่อวัจฉโคตรมาเฝ้าพระบรมศาสดา กราบทูลถามว่า อัตตามีหรือ ? พระบรมศาสดาทรงนิ่ง, ถามว่าอัตตาไม่มีหรือ ? ทรงนิ่งอีก. เมื่อปริพพาชกนั้นกลับไปแล้ว พระอานนทเถระกราบทูลถามถึงเหตุที่ทรงนิ่ง ไม่ทรงพยากรณ์, ตรัสตอบว่า ถ้าทรงพยากรณ์ว่าอัตตามี ก็จักเป็นฝ่ายสัสสตวาทะ ถ้าทรงพยากรณ์ว่าอัตตาไม่มี ก็จักเป็นฝ่ายอุจเฉทวาทะ, และตรัสถามพระอานนท์ว่า ถ้าทรงพยากรณ์ว่าอัตตามี จักให้เกิดญาณอนุโลมข้อว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาหรือ ? พระอานนท์กราบทูลว่าไม่เป็นดังนั้น, ตรัสต่อไปว่า

---

๑. สํ. สฬา. ๑๘/๔๘๗.

ถ้าทรงพยากรณ์ว่าอัตตาไม่มี ปริพพาชกก็จักงุนงงหลงใหลยิ่งขึ้นว่า เมื่อก่อนเรามีอัตตา เดี๋ยวนี้ไม่มี (อย่างไร) หนอดังนี้. และในทุฏฐัฏฐกสูตรแสดงว่า ความเห็นว่ามีตน (หรือ) ความเห็นว่าไม่มีตน ไม่มีแก่ผู้นั้นเลย ผู้นั้นได้ละความเห็นในโลกนี้ทั้งหมด[๑]แล.

อนุปาทาน

ทางพระพุทธศาสนามุ่งมิให้เกี่ยวเกาะกับวาทะทั้ง ๒ นั้น เพราะถ้าเกี่ยวเกาะก็เป็นอุปาทาน (ความยึดถือ) พระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมเพื่อไม่ยึดถือ (อนุปาทาน) ในทุก ๆ สิ่ง, ฉะนั้น จึงทรงแสดงพยากรณ์อริยสัจจ์ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์, และโดยมากทรงแสดงชี้ทุกขสัจจ์เป็นพหุลานุสาสนี (วาจาพร่ำสอนโดยมาก) คือทรงยกขันธ์ อายตนะ ธาตุ ขึ้นแสดงโดยไตรลักษณะ (ลักษณะ ๓ คือ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา) หรือโดยทวิลักษณะ (ลักษณะ ๒ คือ อนิจจะ อนัตตา เว้นทุกขะ เพราะทุกข์เนื่องในอนิจจะ, อีกอย่างหนึ่งเพราะทุกข์เป็นตัวทุกขสัจจ์ ซึ่งรวมลักษณะทั้ง ๒ นั้นเข้าด้วยกัน) เพื่อละอุปาทานในขันธ์ อายตนะ ธาตุอันเป็นตัวทุกขสัจจ์เสีย, เมื่อละอุปาทานได้สิ้นเชิงแล้ว

---

๑. อตฺตํ นิรตฺตํ น หิตสฺส อตฺถิ อโธสิ โส ทิฏฺฐิมิเธว สพฺพํ (ขุ. สุตฺต. ๒๕/๔๘๗).

อะไรยังมีอยู่ ก็พึงรู้ได้เฉพาะตน, แต่ในเวลาปฏิบัติไม่ต้องพะวงเกี่ยวเกาะสงสัย เพราะถ้าพะวงถึงเมื่อใด ก็ต้องคิดปั้น **ตัวมีตัวเป็น** เป็นอัตตาขึ้นเมื่อนั้น และนั่นก็เป็นความคิดซึ่งเป็นตักกะ, สิ่งที่คิด ก็ต้องเป็นตัวสมมติบัญญัติขึ้น ซึ่งต้องอาศัยขันธ์อย่างใดอย่างหนึ่งนั่นเอง, จึงไม่อาจพ้นจากอุปาทาน (เพราะนั่นเป็นอุปาทาน), และถึงใช้ตักกะเท่าไร ก็ไม่อาจรู้จริงได้ว่า สิ่งที่มีอยู่นั่นคืออะไร ดังพระบาลีแปลว่า อายตนะ นั้นมีอยู่ ฯลฯ นั่นแหละ เป็นที่สุดแห่งทุกข์, ธรรมนี้ลึก เห็นยาก รู้ยาก สงบประณีต ไม่รู้ได้ด้วยตักกะ (ตรึกนึกเอา) ละเอียด อันบัณฑิตพึงรู้ได้.[๑]

อนึ่ง เมื่อทรงแสดงธรรมชี้ทุกขสัจจ์ ถ้าผู้ฟังคิดพะวงไปถึงตัวมีตัวเป็น (คืออัตตา) ก็ชื่อว่าดำเนินไปผิดทาง, ดังในมหาปุณณมสูตร[๒] แสดงว่าเมื่อพระบรมศาสดากำลังทรงแสดงปัญจขันธ์ว่าเป็นอนัตตา เพื่อละความสำคัญเห็นว่าเรา ว่าของเรา, ภิกษุรูปหนึ่งเกิดความคิดขึ้นว่า ได้ยินว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตาอย่างนี้ ๆ, ก็กรรมที่สิ่งที่เป็นอนัตตาทำแล้ว พึงถูกต้อง (ส่งผล) อัตตาอะไร ? พระผู้มีพระ-ภาคเจ้าทรงทราบความคิดนั้นแล้ว ตรัสบอกภิกษุทั้งหลายว่า

---

๑. อตฺถิ... ตทายตนํ. ฯ เป ฯ เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส, คมฺภีโร จายํ ธมฺโม ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ สนฺโต ปณีโต อตกฺกาวจโร นิปุโณ ปณฺฑิตเวทนิโย. (ขุ. อุ. ๒๕/๒๐๖).

๒. ม. อุ. ๑๔/๑๐๖.

มีฐานะอยู่ที่โมฆบุรุษ (คนเปล่า) บางพวกพึงเข้าใจสัตถุสาสน์ (คำสอนของพระศาสดา) แล่นเตลิดไปอย่างนั้น ดังนี้แล้วทรงนำเข้ามาในทางเทศนาในทุกขสัจจ์ตามเดิม ด้วยตรัสสอนภิกษุทั้งหลายในข้อว่าปัญจขันธ์เป็นอนัตตา เพื่อละอุปาทานในปัญจ-ขันธ์, ท่านแสดงว่า เมื่อจิตต์ของภิกษุทั้งหลายถูกนำเข้ามาในสัจจธรรมแล้ว ได้พ้นจากอาสวกิเลสทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่นแล.

พุทธวาทะเรื่องเชื้อนำเกิด

ในสังยุตตนิกายแสดงว่า[๑] ปริพพาชกชื่อวัจฉโคตร ได้มาเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า ในวันก่อน ๆ พวกสมณ-พราหมณ์ลัทธิอื่นเป็นอันมาก ประชุมพูดสนทนากัน ในกุตุหลศาลา[๒] อ้างถึงคณาจารย์ เจ้าหมู่ เจ้าคณะ ที่คนนับถือกันนั้น ๆ ว่าล้วนแต่พยากรณ์สาวกผู้บรรลุผลอย่างยิ่งของตน ๆ ว่า ตายไปเกิดในที่โน้น ๆ, ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพยากรณ์พระสาวกผู้บรรลุถึงผลอย่างยิ่งของพระองค์ต่างออกไปว่า พระสาวกนั้น ๆ ได้ตัดตัณหา ปลดเปลื้องสัญโญชน์ (เครื่องผูก) ได้ทำที่สุดทุกข์ เพราะตัดมานะโดยเด็ดขาด ตนจึงมีความสงสัยลังเลใจ ว่าธรรมของพระผู้มีพระภาคพึงรู้ยิ่งเห็นจริงอย่างไร ?

---

๑. สํ. สฬา. ๑๘/๔๘๒.

๒. ศาลาประชุมแสดงลัทธิต่าง ๆ ไม่จำกัด เป็นแหล่งบังเกิดข่าวว่าใครพูดอะไร.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ควรที่จะสงสัยลังเลใจ แล้วจึงตรัสว่า ทรงบัญญัติความเกิด (อุปบัติ) แก่ผู้มีอุปาทาน ไม่ทรงบัญญัติความเกิดแก่ผู้ไม่มีอุปาทาน เหมือนอย่างไฟ ที่มีเชื้อ (อุปาทาน) ก็ติดสว่าง ไม่มีเชื้อ ก็ไม่ติดสว่างฉะนั้น.

ปริพพาชกกราบทูลถามว่า ในสมัยที่เปลวไฟถูกลมกระพือพัดไปแม้ไกล พระองค์ทรงบัญญัติว่าอะไรเป็นเชื้อของเปลวไฟนี้ ?

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ทรงบัญญัติว่าเปลวไฟนั้นมีลมเป็นเชื้อ เพราะว่าลมย่อมเป็นเชื้อในสมัยนั้น.

ปริพพาชกกราบทูลถามว่า ในสมัยที่ทอดทิ้งกายนี้ และสัตว์ยังไม่เข้าถึงกายอื่น พระองค์บัญญัติว่าอะไรเป็นเชื้อ (นำให้เข้าถึงกายอื่น) ของสัตว์นี้ ?

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พระองค์ทรงกล่าวว่า สัตว์นั้นมีตัณหาเป็นเชื้อ เพราะว่าตัณหาย่อมเป็นเชื้อในสมัยนั้น.

ตามพระพุทธภาษิตนี้ แสดงว่า ทางพระพุทธศาสนาบัญญัติว่า เมื่อมีเชื้อคือตัณหา สัตว์ก็บังเกิด เมื่อสิ้นเชื้อตัณหาแล้ว ก็สิ้นเกิดอีกต่อไป. พระพุทธภาษิตนี้ ก็มีนัยอันเดียวกันกับหลักปฏิจจสมุปบาท ดังกล่าวมาข้างต้น.

เราคนเดียวกัน

มีปัญหาว่า เมื่อเกิดอีก จะเกิดเป็นเราคนเดียวกันหรือ

ต่างคนไป ?

ปัญหานี้ ตอบตามพระพุทธภาษิตในที่ต่าง ๆ ว่า เกิดเป็นเราคนเดียวกันทุกชาติ มิใช่ต่างคนกันออกไป, ดังในพระบาลีแสดงบุพเพนิวาสญาณ คือความรู้ระลึกชาติในหนหลังได้ความว่า ระลึกได้ชาติหนึ่งสองชาติเป็นต้น ขึ้นไปเป็นอันมากว่าในชาติโน้น เรามีชื่อโคตรอย่างนี้ มีวรรณะ มีอาหารอย่างนี้เสวย สุข ทุกข์ อย่างนี้ มีที่สุดอายุอย่างนี้. เรานั้นเคลื่อนจากชาตินั้นแล้วจึงบังเกิดในชาติโน้น. แม้ในชาตินั้นเราก็มีชื่อโคตรเป็นต้นอย่างนี้ ๆ. เรานั้นเคลื่อนจากชาตินั้นแล้ว ก็บังเกิดในชาตินี้ดังนี้. เพราะฉะนั้น แม้จะเกิดในชาติเท่าไรก็ตาม คงเป็นเราคนเดียวกันนี้เอง เหตุฉะนี้จึงสามารถบำเพ็ญบารมี หรือสะสมอาสวกิเลสสืบเนื่องกันไปได้, แต่ย่อมเข้าถึงกายในคติภพต่าง ๆ กันตามกรรม ดังพระบาลีในโกสลสังยุตต์ แสดงคติที่เกิดไว้แปลว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจักตาย เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด, สัตว์ทั้งหลายจักไปตามกรรม เข้าถึงผลของบุญและบาป, ผู้มีกรรมเป็นบาป จะไปสู่นิรยะ (คติที่เสื่อม) ผู้มีกรรมเป็นบุญจะไปสู่สุคติ (คติที่ดี).[๑]

---

๑. สพฺเพ สตฺตา มริสฺสนฺติ มรณนฺตํ หิ ชีวิตํ
ยถากมฺมํ คมิสฺสนฺติ ปุญฺญปาปผลูปคา
นิรยํ ปาปกมฺมนฺตา ปุญฺญกมฺมา จ สุคตึ.
(สํ. ส. ๑๕/๑๔๒).

อนึ่ง ในโกสลสังยุตต์นั้นแหละแสดงไว้ แปลว่า ผู้จะต้องตาย ทำบุญบาปทั้งสองอันใดไว้ในโลกนี้ บุญบาปทั้งสองนั้นเป็นของเขา เขาพาบุญบาปทั้งสองนั้นไป บุญบาปทั้งสองนั้นตามเขาไปเหมือนอย่างเงาที่ไม่ละตัว ติดตามตัวไปฉะนั้น.[๑] พระพุทธภาษิตนี้ตรัสเปรียบกรรมเหมือนเงา แสดงว่าต้องมีเจ้าของเงาเป็นตัวผู้ไป (เกิด).

เมื่อคนตาย ย่อมทอดทิ้งร่างกายให้เน่าเปื่อยอยู่ในโลกนี้ จึงมีปัญหาว่าอะไรไปเกิด ?

ปัญหานี้ ตอบตามที่มาต่าง ๆ ว่า ตามพระสูตรทั่วไปแสดงโดยสามัญโวหารว่า สัตว์บุคคลเป็นต้น ทำกรรมนั้น ๆ ไว้ ตายไปเกิดอย่างนั้น ๆ, เมื่อกล่าวหมายถึงตนเองก็คือเรา (อันหมายถึงอัตตา) ดังพระบาลีแสดงบุพเพนิวาสญาณดังกล่าวแล้ว, ในที่บางแห่งเรียกว่า วิญญาณ ตามที่เข้าใจกันทั่วไป เช่นในมารสังยุตต์ แสดงเรื่องมารค้นหาวิญญาณของพระโคธิกะผู้ถึงมรณภาพ ว่าไปสถิตอยู่ในที่ไหน, ได้มีพระพุทธพยากรณ์ว่าพระโคธิกะปรินิพพานแล้ว วิญญาณไม่สถิตอยู่ และในอังคุต-

---

๑. อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ ยํ มจฺโจ กุรุเต อิธ
ตํ หิ ตสฺส สกํ โหติ ตญฺจ อาทาย คจฺฉติ
ตญฺจสฺส อนุคํ โหติ ฉายาว อนุปายินี
(สํ. ส. ๑๕/๑๐๔).

ตรนิกาย[๒] แสดงภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ เรียกว่า วิญญาณฐิติ. ในอังคุตตรนิกายนั้นนั่นแหละ[๓] แสดงว่า **กมฺมํ เขตฺตํ** กรรมเหมือนนา **วิญฺญาณํ พีชํ** วิญญาณเหมือนพืช **ตณฺหา สิเนโห** ตัณหาเหมือนยางในพืช.

ตามที่มาที่อ้างมานี้ ส่องความให้เข้าใจว่าสภาพอย่างหนึ่งที่ไม่ตายมีอยู่ในสัตว์บุคคลทั่วไป เมื่อสังขารร่างกายก่อกำเนิดขึ้นตามหลักธรรมชาติ สภาพนั้นก็เข้าสถิต (อุปบัติ) เมื่อสังขารร่างกายแตกทำลาย สภาพนั้นก็เคลื่อนออกไป (จุติ) เข้าร่างใหม่ต่อไปตามกรรม จนกว่าจะละอุปาทานได้ จึงไม่เข้าร่างใหม่อีกต่อไป ดังที่เรียกว่าสิ้นภพสิ้นชาติ, เพราะฉะนั้น ที่เรียกว่าตายนั้น จึงได้แก่สังขารเท่านั้น แต่โดยที่แท้ไม่มีใครตาย (ทั้งไม่มีใครเกิดขึ้นใหม่) เพียงแต่เปลี่ยนสังขารร่างกายเหมือนอย่างเปลี่ยนเสื้อใหม่เท่านั้น.

ธรรมเป็นสภาพไม่สูญ

เมื่อสิ้นภพสิ้นชาติ ก็สิ้นสมมติบัญญัติที่จะเรียกสภาพนั้นว่าอะไรอีกต่อไป จึงไม่มีสิ่งอะไรจะยกขึ้นพูดว่าเที่ยงยั่งยืนหรือขาดสูญ น่าจะเป็นเพราะเหตุนี้ พระบาลีที่กล่าวถึงสภาพนั้น

---

๑. สํ. ส. ๑๕/๑๗๘. ๒. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๔๑.

๓. องฺ. ติก. ๒๐/๒๘๗.

โดยปรมัตถ์ จึงกล่าวในทางปฏิเสธ ดังที่ยกมากล่าวข้างต้นแล้ว ว่าอายตนะนั้นมีอยู่ในอายตนะไรเล่า ไม่ใช่ดิน ไม่ใช่น้ำ ไม่ใช่ไฟ ไม่ใช่ลม ฯลฯ.

คำว่า 'อายตนะนั้นมีอยู่' ก็เป็นเพียงภาษาที่พูดเพื่อแสดงให้ทราบถึงความไม่สูญ, ความไม่สูญนี้เป็นอรรถของคำว่าธรรม เพราะธรรมแปลว่า ทรงไว้ หรือทรงอยู่, ธรรมจึงเป็นสภาพไม่สูญ, ธรรมจึงคงเป็นธรรม ดังที่เรียกว่า ธรรมฐิติ อยู่ตลอดนิรันดร.

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา.

ISBN 974-580-784-2
9 789745 807846